

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ Й ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СУЧАСНИХ ТИПОЛОГІЙ ЄВРОСКЕПТИЦИЗМУ

Тарнавський О. Р.,

аспірант кафедри політології та державного управління

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

У статті досліджено сучасні типології євроскептицизму та проаналізовано їх дискусійні аспекти. З'ясовано, що практично всі типології євроскептицизму мають три спільні змістовні риси: політичну, економічну та рису принципової позиції. Також автор пропонує власну типологію євроскептицизму, відповідно до якої він виділяє радикальний і поміркований євроскептицизм.

В статье исследованы современные типологии евроскептицизма и проанализированы их проблемные аспекты. Выяснено, что практически все типологии евроскептицизма имеют три общие содержательные черты: политическую, экономическую и черту принципиальной позиции. Также автор предлагает собственную типологию евроскептицизма, согласно которой он выделяет радикальный и умеренный евроскептицизм.

The modern typologies of Euroscepticism and analyzes its problematic aspects explored in the article. It has been found out, that practically all typologies of Euroscepticism have three common content features: political, economic and features of principle position. The author also suggested his own typology of Euroscepticism, according to which he highlighted radical and moderate Euroscepticism.

Ключові слова: євроскептицизм, ЄС, анти-ЄС, антиєвропеїзм, єврореалізм.

Постановка проблеми. Досвід наукової концептуалізації євроскептицизму свідчить про те, що більшість дослідників, які вивчали і вивчають даний феномен, постійно намагалися з'ясувати його суть і особливості за допомогою формування та критики різних типологій євроскептицизму. Припускаємо, що такий підхід спрощує вченим процес дослідження даного феномена. Адже, розділяючи євроскептицизм на певні типи, дослідники визначають певні критерії їх оцінки та відповідні характеристики, що своєю чергою дозволяє проаналізувати його з різних точок зору та з позицій різних фундаментальних основ.

Мета статті – проаналізувати проблемні аспекти й перспективи розвитку сучасних типологій євроскептицизму.

Виклад основного матеріалу. Прийнятною на даний момент вважається типологія євроскептицизму, яку у 2003 році запропонували Пол Таг'гарт і Алекс Щербяк. У спільній праці «Євроскептична політика партій держав-членів ЄС та в державах кандидатах» [8] дослідники виділили «жорсткий» (Hard) і «м'який» (Soft) євроскептицизм.

«Жорсткий» євроскептицизм, на думку вчених, є відображенням принципової опозиції до європейської інтеграції та ЄС загалом, що є основою політики тих чи інших політичних партій. «М'який» євроскептицизм, згідно з їх баченням, не містить принципового заперечення європейської інтеграції або членства в ЄС, але характеризується критикою однієї (або декількох) сфери політики ЄС, якщо національний інтерес в певний час розходиться з траєкторією розвитку ЄС [8, с. 7]. На думку вчених, «м'який» євроскептицизм є більш поширеним явищем серед політичних партій країн ЄС, аніж «жорсткий» євроскептицизм.

З часу виникнення першої типології євроскептицизму з'явилося чимало нових наукових досліджень євроскептицизму, в рамках яких учені пропонують інші його типології. Виходячи з того, що палітра наукових підходів до вивчення цього впливового явища є доволі строкатою, а висновки науковців часом суперечливі, виникає потреба звернутися до аналізу теоретичних засад вивчення євроскептицизму а саме в частині спроб його наукової типологізації. Тому метою цієї статті є дослідження сучасних типологій євроскептицизму в політичній науці, а також визначення перспектив їх подальшого розвитку.

Попри те, що класична типологія Hard&Soft вважається частково застарілою і повною мірою не відображає реальності євроскептицизму, дослідники все-таки часто апелюють до тих підходів, які визначили П. Таг'гарт і А. Щербяк, формулюючи свою типологію. Так, дослідниця Софія Василіопулу

подібно їм фокусує увагу на позиціях політичних партій у Європі, які, на її думку, осмислюються крізь призму трьох вимірів [9, с. 3]. Відповідно до них вона виділяє три типи євроскептицизму.

Перший – тип «відхилення», який згуртовує навколо себе ті партії, які різко виступають проти ЄС. Вони відкидають принцип європейського співробітництва, практику інституційних і політичних домовленостей на рівні ЄС та не бажають будь-якої майбутньої співпраці. Отже, ці партії підтримують ідею, що вся політика має розроблятися і реалізовуватися на національному рівні. Вони виступають за вихід із ЄС, використовуючи анти-наддержавні ідеї і риторику національного самовизначення. Вони проти передачі влади і повноважень прийняття рішень структурам ЄС і спрямовані на відновлення суверенітету нації та інститутів держави.

Другий – «умовний» тип, до якого належать ті партії, діяльність яких не суперечить принципу співробітництва у рамках ЄС, але які виступають проти подальшої глибшої інтеграції у ЄС. У своїй риторичі вони демонструють умовне бажання до співпраці, поєднуючи його з риторикою необхідності захисту національного суверенітету. Вони сприймають конфедеративний тип співпраці у рамках конкретної політики, коли бачать, що у тому полягає їх національний інтерес. Вони проти практики інтеграції та інституційного балансу сил, схвалюючи виключно міжурядову співпрацю. Вони не визнають, що будь-які рішення повинні прийматися наднаціональними органами і відстоюють, що ЄС повинен бути докорінно реформований для того, щоб гарантувати вигоди для національних інтересів. Вони відкидають будь-яке майбутнє співробітництво на рівні ЄС. А це твердження заперечує міжурядову співпрацю та готовність до конфедеративних практик, про що йшлося вище.

Третій тип, «компромісний», характеризує діяльність таких партій, які підтримують членство в ЄС, але виступають проти подальшої інтеграції [9, с. 3]. Ці партії погоджуються на компромісну політику передачі влади наднаціональним інститутам з метою домогтися економічного процвітання країн, які вони представляють. Вони виступають проти подальшої інтеграції, особливо, коли йдеться про глибшу спільну економічну політику, і є прихильниками збереження теперішньої ситуації в ЄС. Такі партії прагнуть зміцнити становище їх країни в рамках існуючої структури ЄС, що означає, що вони готові грати «за правилами гри». Проте ці партії виступають проти майбутньої політичної інтеграції [9, с. 7].

Не складно помітити, що основним критерієм типології С. Василюпулу є готовність політичних акторів до діалогу у питанні діяльності і розвитку ЄС та євроінтеграції їх країни. Але варто зауважити певні суперечливі моменти у двох останніх типах її типології євроскептицизму. По-перше, на наш погляд, характеристика компромісного типу більше відповідає ознакам «ультиматуму», аніж компромісу. Адже, якщо означені євроскептики категорично виступають проти глибокої інтеграції їх країн та не готові йти на компроміс у цьому питанні, то їх важко ідентифікувати як «компромісних євроскептиків». По-друге, описуючи «умовний» тип, вчена не помічає колізії позицій партій-євроскептиків. З одного боку, вони, на її думку, схвалюють тільки міжурядову співпрацю на рівні ЄС і не визнають наднаціональних функцій його органів, а з іншого боку, як стверджує дослідниця, вони готові приймати ЄС у вигляді більш тісної і глибшої форми існування – конфедерації. Але ж остання передбачає наявність наднаціональних органів, спільної оборони тощо. Ця недостатня визначеність у ключових ознаках євроскептицизму різних типів спричиняє брак чіткого бачення ліній їх розмежування. Хоча, за винятком зазначених недоліків, вищеописана типологія цілком заслуговує на увагу дослідників.

Якщо С. Василюпулу побудувала свою типологію євроскептицизму на основі критерію готовності політичних акторів до діалогу та на основі їх ставлення до ЄС і перспектив подальшої євроінтеграції, то дослідниця Сорен Рісхой запропонувала поділити євроскептицизм за критерієм зумовленості (детермінант) його виникнення [6, с. 5-6]. Вона, зокрема, виділяє такі типи євроскептицизму.

Євроскептицизм на основі ідентичності. Цей тип обумовлений протиріччями між національними ідентичностями та європейською ідентичністю і охоплює побоювання представників різних держав-членів ЄС бути «поглинутими» цією наднаціональною організацією, тим самим ризикуючи втратити національний суверенітет.

Євроскептицизм на основі суспільного розколу. Він пов'язаний із потенційними загрозами з боку ЄС, які можуть розділити суспільства різних країн (наприклад, приєднуватися країні до ЄС чи ні). На думку вченої, такий євроскептицизм базується на боязні розколу суспільства на «переможців» та «переможених» у європейській інтеграції.

Політичний євроскептицизм або «функціональний єврореалізм». Цей тип євроскептицизму передбачає протистояння конкретній політиці та його критику з окремих питань, що стосуються ЄС. У деяких випадках, зауважує С. Рісхой, євроскептики критично ставляться до конкретного питання (сільське господарство, купівля землі, навколишнє середовище, єдина валюта тощо).

Інституційний євроскептицизм. Він базується на основі легітимності національних інститутів ЄС. Тобто низька довіра до національних установ може збільшити підтримку інституцій ЄС та ЄС у цілому і навпаки.

Євроскептицизм на основі національних інтересів. Головною метою носіїв такого євроскептицизму є захист важливих національних інтересів, незважаючи на послаблення спільного євро-

пейського проекту. Тобто, чим більше певне рішення в ЄС чи конкретна його політика шкодитиме національним інтересам певної країни-члена ЄС, тим вищим буде рівень опору їм з боку таких євроскептиків.

Євроскептицизм на основі досвіду. Такий євроскептицизм базується на переконаннях людей про те, що переговори про членство в ЄС були несправедливими, а кінцевий результат переговорів нав'язаний державам-кандидатам. Євроскептики, які відстоюють таку позицію, не сприймають позитивні аспекти існування ЄС саме через їх переконання, що він зароджувався не так, як мав би.

Партійний євроскептицизм. Цей тип євроскептицизму, згідно з С. Рісхой, не має чітких засад, а є відображенням політики конкретних партій. Вони своєю чергою можуть аргументувати свій євроскептицизм з різних кон'юнктурних позицій.

Атлантичний євроскептицизм (на основі ставлення до атлантичної співпраці). Виникає тоді, коли з'являються протиріччя або дилеми між проамериканізмом та проєвропейством поміж країнами-членами ЄС (наприклад, у питаннях спільної оборони).

«Практичний» євроскептицизм. Даний тип євроскептицизму характерний для тих суб'єктів, які вбачають власну вигоду в перманентному його застосуванні з метою досягнення своєї цілі, а також вдосконалення ЄС як такого.

Цією типологією, як нам видається, С. Рісхой намагалася здійснити максимально диференційований поділ типів євроскептицизму, проте у ній не спостерігається конкретних рамок, відповідно до яких була б зрозуміла наскрізна логіка типологізації. Наприклад, дослідниця торкається і національного суспільства, і ідентичностей, і геополітики, і політичних інститутів, і європейських інституцій, і поняття функціонального єврореалізму. Дана спроба більшою мірою демонструє гаму причин виникнення євроскептицизму і водночас можливі варіації його типів. Якщо формувати класифікацію євроскептицизму на основі причин його виникнення, то список типів може бути, на наш погляд, надто широким. То ж, мабуть, це або не зовсім вдалий спосіб типологізації євроскептицизму, або в його основу покладено надмірну кількість критеріїв класифікації. Тим не менш ця типологія заслуговує на визнання вже тому, що вона є вагомим внеском у загальну концептуалізацію досліджуваного нами явища.

Наступна типологія, до якої ми звертаємось, також побудована на основі критерію причинності виникнення євроскептицизму. Її запропонувала Катаріна Соренсен. Але на відміну від С. Рісхой К. Соренсен спростила підхід до типологізації та виділила спершу суспільний євроскептицизм як такий, від якого, на її думку, варто відштовхуватися, формуючи інші його типи. Дослідниця називає чотири ідеальних типи євроскептицизму [7, с. 8]:

– Утилітарний (економічний) євроскептицизм, відповідно до якого центральне місце серед цінностей євроскептиків посідають гроші, а співпраця всередині ЄС визначається на конкретних вигодах. Тому логічно, якщо немає вигоди, євроскептицизм зростатиме.

– Євроскептицизм на основі державного суверенітету. Згідно із цим типом євроскептики критикують ЄС через його зазіхання на національні суверенітети держав-членів. Наднаціональні елементи співпраці найбільше підживлюють цей тип євроскептицизму.

– Демократичний євроскептицизм, відповідно до якого громадяни ЄС не бачать достатньої ефективності виборних органів ЄС та особисто не відчувають користі від них. Характерною рисою цього типу є те, що громадяни невдоволені тією політичною структурою, яка нині є в ЄС.

– Політичний євроскептицизм. На думку К. Соренсен, такий тип євроскептицизму спричинений ідеологічним розколом у політичній системі ЄС. Наприклад, вказує вчена, європейські соціалісти можуть скептично ставитися до ініціатив ліберального президента Європейської Комісії.

Дослідниця зазначає, що перевага того чи іншого типу євроскептицизму варіюється від країни до країни, але всі чотири типи, на її погляд, різною мірою поширені у всіх країнах-членах ЄС. Наприклад, данське населення характеризується євроскептицизмом на основі державного суверенітету в поєднанні з деякими елементами демократичного євроскептицизму. Французам, на думку К. Соренсен, характерний суспільний євроскептицизм загалом [7, с. 9]. На наш погляд, цей список типів суспільного євроскептицизму може бути подовжений, оскільки причин євроскептичності як населення різних країн, так і їх політичної еліти є чимало й вони не обмежуються чотирма названими вище. Наприклад, крім зазначених К. Соренсен, варто назвати принциповий євроскептицизм, який характерний зокрема для Великої Британії. Він існує завдяки тому, що британці вважають себе інакшими і за жодних обставин не прагнуть ідентифікуватись з європейцями [4, с. 107–128]. Тобто йдеться про принципове відчуження від всього європейського [3, с. 10–11].

Окрім цього, варто зазначити, що в назвах і описах деяких типів євроскептицизму, які запропонувала К. Соренсен, є, на наш погляд, певні розбіжності або неточності. Наприклад, демократичний євроскептицизм, вважаємо, не зовсім відповідає його опису. Характеристика, запропонована К. Соренсен, більшою мірою стосується не демократичного євроскептицизму, а євроскептицизму внаслідок проблеми дефіциту демократії в ЄС. Про це, до речі, твердять К. Ейбц, Д. Хервей та М. Свінґдов, акцентуючи увагу на тому, що через брак політичної ефективності інституцій ЄС та

через недоліки демократичних механізмів впливу на них з боку громадян євроскептицизм зростає [1]. Також не зовсім зрозумілі параметри політичного євроскептицизму, який, за словами дослідниці, спричинений ідеологічним розколом у політичній системі ЄС. Адже, якщо йдеться про ідеологічні розбіжності в політичній площині, на чому акцентує авторка типології, то такий євроскептицизм, мабуть, може називатися політико-ідеологічним. За нашим баченням, таке формулювання є більш відповідним тим характеристикам, які запропонувала К. Соренсен. Тому що загальне поняття «політичний» не завжди і не зовсім стосується сфери ідеологій.

На цьому, зокрема, наголошують і нідерландські вчені М. Лобберс та П. Шіпперс, які розділяють інструментальний та політичний євроскептицизм. Інструментальний євроскептицизм, за їхнім баченням, стосується опозиції щодо ЄС у цілому через недостатню або взагалі відсутню користь від членства у ньому. Політичний євроскептицизм, на думку цих дослідників, виникає через певну політику або взагалі політичну систему ЄС [5, с. 223–242]. У цьому випадку політичний тип євроскептицизму стосується не ідеологій, а діяльності та ефективності політичних інституцій ЄС. Вчені також вважають, що скептичне ставлення окремого суспільства до політичних інститутів всередині країн-членів ЄС може визначати і подальше їх ставлення до самого ЄС та окремої його політики. Йдеться про тезу другого порядку, про яку ми згадували у першому розділі. Крім того, на думку М. Лобберса та П. Шіпперса, політичний євроскептицизм є відображенням незадоволення політичних акторів тими управлінськими рішеннями, які приймають інституції ЄС. За словами вчених, такий тип євроскептицизму пов'язаний не просто з тим, що люди здатні до критики, а з тим, що вони покладають багато надій на ЄС, зокрема у контексті його допомоги у вирішенні національних проблем. Тому, продовжують дослідники, коли певні політичні дії ЄС не виправдовують їхніх сподівань, вони породжують настрої євроскептицизму [5, с. 226]. М. Лобберс та П. Шіпперс також додають, що причиною прояву політичного євроскептицизму може бути загальний скептицизм стосовно міжнародної політики [5, с. 227]. З позиції ж інструментального євроскептицизму ЄС розглядається як інструмент досягнення мети країн-членів – отримання певних вигод. Тож, коли ЄС як інструмент не сприяє цьому або ж не повною мірою забезпечує їх реалізацію, то євроскептицизм зростає. За словами М. Лобберса та П. Шіпперса, в основу цього типу євроскептицизму покладена економічна вигода – так само, до речі, як і в утилітарному євроскептицизмі К. Соренсен [7, с. 8].

Аспект економічної вигоди в існуванні євроскептицизму є одним із головних. Це підтверджує й українська вчена О. Гісса, яка виділяє особливий тип євроскептицизму, який характерний зокрема для України – євроскептицизм олігархів (олігархічний). На її думку, причиною виникнення такого євроскептицизму є економічна складова, відповідно до якої євроскептицизм більшою мірою пов'язаний із небажанням українських олігархів орієнтуватися на європейський ринок, оскільки, як зазначає вчена, їхні бізнес-інтереси тісно пов'язані з Росією [10, с. 356–360]. Не дивно, що О. Гісса приділяє належну увагу в цьому питанні саме олігархам, адже український політикум без них уявити, на жаль, неможливо. Олігархи доволі сильно впливають на всі політико-управлінські процеси в державі, а інколи самі їх продукують.

На відміну від цієї української практики, дослідник К. Чорч, характеризуючи євроскептицизм у Швейцарії, виділяє інший його тип, який можна протиставити тому, що сформулила О. Гісса, – державний євроскептицизм. Згідно з дослідженням К. Чорча, більшість швейцарців, зокрема керівники державних установ, сприймають ЄС як загрозу національній ідентичності та інтересам, тому євроскептицизм перманентно притаманний державній політиці Швейцарії [2, с. 286]. Крім того, як зауважує вчений, оскільки антиєвропеїзм (крайня форма прояву євроскептицизму) є особливістю швейцарського істеблішменту, він часто використовується політичними партіями й окремими політиками як інструмент приходу до влади [2, с. 269–290].

Як бачимо з аналізу сучасної наукової літератури, нині існує чимало типологій євроскептицизму, формуючи які дослідники намагаються пояснити його сутність, з'ясувати межі та визначити ознаки цього явища. Багато вчених вдаються до типологізації євроскептицизму, використовуючи доволі різні критерії: ступінь опозиції ЄС; причини виникнення, ставлення до ЄС та євроінтеграційних процесів; ставлення до членства в ЄС; аспект вигоди (політична/економічна); на основі суспільного, партійного та державного дискурсів та ін. Зрештою, така кількість критеріїв мотивує науковців вивчати євроскептицизм з різних ракурсів та відповідно визначати різні його типи.

Запропоновані дослідниками типології феномена євроскептицизму дають нам підстави стверджувати, що єдиної, а тим більше консолідованої системи типології досліджуваного явища виокремити неможливо. Вочевидь, це нормально, адже скільки наукових підходів, відповідних ним критеріїв класифікацій, стільки ж і типологій. Їх різноманітність спричинена різними об'єктивними факторами. Зокрема тим, що ЄС не є монолітним у багатьох вимірах свого розвитку, а відмінності між країнами-членами ЄС та кандидатами на рівні їх суспільно-політичної, економічної та історичної несхожості, як зазначає дослідник О. Оськін, є тим бар'єром, що унеможливорює формування універсальної типології євроскептицизму [11, с. 26–33]. Крім того, відмінності в політичній культурі країн-членів,

а отже, й у ставленні до тих процесів, що відбуваються не тільки в межах певної країни, але й в ЄС у цілому, різне сприйняття суспільствами наднаціональних організацій, особливий досвід держав щодо участі в них тощо, породжують неоднозначне сприйняття ЄС як міжнародної організації нового типу, що обумовлене зовсім різними причинами.

Водночас, незважаючи на таку різноманітність типологій і типів євроскептицизму, більшість із них, попри подібні критерії формування, мають спільні змістовні риси. Ми визначили три головні: політична, економічна та риса принципової позиції. Політична риса полягає у тому, що, на думку деяких дослідників, євроскептицизм обумовлений політичними аспектами співпраці з ЄС, його інституційним функціонуванням, рівнем демократії тощо. Незадоволення певною політикою ЄС, небажання долучатися до якоїсь галузі діяльності ЄС тощо, на їхню думку, є причиною появи і примноження євроскептичних позицій. Серед тих типів євроскептицизму, які ми дослідили, та які, на наш погляд, варто віднести до цієї ознаки, є партійний євроскептицизм П. Таґґарта, м'який євроскептицизм А. Щербяка і П. Таґґарта, типології К. Флуда та С. Василюпулу, політичний, партійний, інституційний євроскептицизм С. Рісхой, демократичний та політичний євроскептицизм К. Соренсен, політичний євроскептицизм М. Лобберса та П. Шіпперса.

Спільність економічної ознаки досліджених типологій полягає у тому, що певна частина вчених вважають фактичні й потенційні фінансові втрати певної держави-члена важливою підставою для появи та розвитку євроскептичних думок і позицій серед політиків та населення. Такими типами, що відображають дану констатацію, за нашим міркуванням, є практичний євроскептицизм С. Рісхой, утилітарний євроскептицизм К. Соренсен, інструментальний євроскептицизм М. Лобберса та П. Шіпперса, євроскептицизм олігархів О. Гісси.

Нарешті, деякі типи євроскептицизму різних дослідників мають іншу спільну ознаку, відповідно до якої відображають принципову позицію суб'єктів політики щодо ЄС та євроінтеграційних процесів, незалежно від наявності справжніх для того причин. До таких типів ми відносимо жорсткий євроскептицизм А. Щербяка і П. Таґґарта, реджекціоністів К. Флуда, тип відхилення С. Василюпулу та державний євроскептицизм К. Чорча.

Таким чином, бачимо, що дослідники створювали свої типології євроскептицизму на приблизно однакових засадах. Це своєю чергою дає змогу нам говорити про певні спільні теоретичні рамки як концептуалізації, так і розуміння євроскептицизму крізь призму його типологій. У даному випадку, на наш погляд, орієнтиром для цього є якраз той факт, що ті три названі спільні риси типологій євроскептицизму віддзеркалюють основні причини його виникнення. А головною з них, від якої відштовхуються всі інші, як ми вже згадували в попередніх дослідженнях, є певне розуміння національного інтересу як такого [12, с. 162–178].

Ми пропонуємо на розгляд науковому співтовариству власну типологію євроскептицизму, формування якої стало можливим завдяки дослідженню прихильників євроскептицизму у Великобританії, Франції та Німеччині. На основі отриманих результатів ми виділили поміркований і радикальний типи євроскептицизму. Відповідно до першого євроскептики критикують та піддають сумніву певну діяльність ЄС, його інституції тощо, але готові йти на компроміс у більшості спірних питань. Тому зазвичай такий євроскептицизм є водночас і конструктивним. Серед поміркованих євроскептиків згадуємо таких: британці Уїнстон Черчіль, Джон Мейджор, Вільям Хейґ, Джон Кемерон; французи Жорж Бідо, Поль Рамадьє, Едґар Фор, Шарль де Голль, Валері Жискар д'Естен, німці Людвіґ Ергард, Гультмут Шмідт, Едмунд Штойбер, Герберт Шредер, Оскар Лафонтейн. Жоден з них, будучи поміркованим євроскептиком, не відкидав ідею створення, існування та розвитку об'єднаної Європи (спочатку ЄОВС, ЄЕС, потім ЄС). Натомість радикальні євроскептики, як свідчить наше дослідження, більш агресивно та зазвичай безкомпромісно налаштовані до ідеї об'єднаної Європи, процесів розширення ЄС, існування спільної валюти і взагалі до членства їхньої країни в ньому. До радикальних євроскептиків ми віднесли таких: британці Ентоні Іден, Клемент Еттлі, Маргарет Тетчер, Майкл Портільйо, Ієн-Данкан Сміт, Майкл Говард, французи П'єр Мендес Франс, Жан-Марі Ле Пен, Шарль Паскуа, Філіпп Сеґен, Філіпп де Вільє, Марін Ле Пен, німці Курт Шумахер, Александер Гауланд, Бернд Люкке.

Висновки. Зрештою, дослідження типологій євроскептицизму показало, що загалом у сучасній політичній науці накопичилося чимало напрацювань дослідників із цієї проблематики. Більшість із проаналізованих нами типологій демонструють наполегливі спроби науковців пояснити сутність і причини виникнення євроскептицизму. Також ми з'ясували, що нині не існує єдиної та загальноприйнятої типології, яку можна було б постійно застосовувати, вивчаючи досліджуваний феномен. Первинний його поділ на «м'який» і «жорсткий» є надто узагальненим та репрезентує лише міру його радикальності, водночас багато інших аспектів євроскептицизму залишаються поза рамками цієї типології. Авторська типологія є пропозицією здійснити максимально широкий і змістовний поділ євроскептицизму, який можна було б застосовувати під час будь-яких його досліджень. Пошук найбільш коректної типології, на наш погляд, ще триває, тож це завдання потребує подальших дослідницьких зусиль.

Література:

1. Abts K. Sources of Euroscepticism: Utilitarian Interest, Social Distrust, National Identity and Institutional Distrust [Electronic resource] / K. Abts, D. Heerwegh, M. Swyngedouw // *World Political Science Review*. 2009. Access mode to resource: https://www.researchgate.net/journal/1935-6226_World_Political_Science_Review
2. Church C. H. Swiss Euroscepticism: Local Variations On Wider Themes / Clive H. Church // *Euroscepticism: Party Politics, National Identity And European Integration* / Clive H. Church. Amsterdam, New York: European Studies, 2004. 269–290 p.
3. Forster A. Euroscepticism in Contemporary British Politics: Opposition to Europe in the British Conservative and Labour Parties Since 1945 / Anthony Forster. London: Routledge, 2002. 168 p.
4. Keating M. Reforging the Nation: Britain, Scotland and the Crisis of Unionism / Michael Keating // *Multinational Federalism: Problems and Prospects* / Michael Keating. New York: Palgrave Macmillan, 2012. (Comparative territorial politics). 107–128 p.
5. Lubbers M. Political versus Instrumental Euro-scepticism. Mapping Scepticism in European Countries and Regions / M. Lubbers, P. Scheepers. // *European Union Politics*. 2005. № 6. P. 223–242.
6. Riishøj S. Europeanisation and Euro-scepticism: Experiences from Poland and the Czech Republic / Søren Riishøj. // *Středoevropské politické studie*. 2004. № 6. P. 44.
7. Sørensen C. Love me, love me not... A typology of public euroscepticism / Catharina Sørensen. // *Sussex European Institute*. 2008. № 101. P. 29.
8. Taggart P. The Party Politics of Euroscepticism in EU Member and Candidate States / P. Taggart, A. Szczerbiak. // *Sussex European Institute*. 2002. № 51. P. 45.
9. Vasilopoulou S. Varieties of Euroscepticism: The Case of the European Extreme Right / Sofia Vasilopoulou. // *Journal of Contemporary European Research*. 2009. № 5. P. 23.
10. Гісса О.К. Причини виникнення євроскептичних настроїв в Україні (за результатами соціологічних досліджень) / О.К. Гісса. // *Збірник наукових праць "Гілея: науковий вісник"*. 2016. № 109. С. 356–360.
11. Оськін О. Євроскептицизм: основні типи опозиції до ідеї європейської інтеграції / О. Оськін. // *Дослідження світової політики. Збірник наукових праць*. 2009. № 48. С. 26–33.
12. Тарнавський О.Р. Послідовники євроскептицизму у Франції: основні причини зростання їхнього скепсису / Омелян Романович Тарнавський. // *Актуальні проблеми політики*. 2017. № 60. С. 162–178.